

**MINISTERUL EDUCATIEI, CERCETARII,
TINERETULUI SI SPORTULUI
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” ALBA IULIA
FACULTATEA DE ISTORIE SI FILOLOGIE**

**SOCIETATI CULTURALE HUNEDORENE
1870-1918
- REZUMAT -**

**COORDONATOR STIINTIFIC:
PROF. UNIV. DR. EVA MÂRZA**

**DOCTORAND:
SZAKACS (NICOLA)
ROXANA-GABRIELA**

**ALBA IULIA
2010**

Cuprins

Argument

I. Necesitatea abordarii istoriografice

II. Contextul politic si cultural al Transilvaniei în perioada dualista

III. „Astra” si societatile culturale hunedorene

III.1. Despartamintele hunedorene ale „Astrei”

III.2. „Astra” si societatile culturale

III.3. „Astra” si reuniunile

III.4. „Astra” si *Corul de la Orastie*

IV. Reteaua societatilor culturale. Structuri organizatorice

IV.1. Societati culturale

1.1. *Societatea pentru Fond de Teatru Român*

1.2. *Societati de lectura*

IV.2. Reuniuni

2.1. *Reuniunea învatatorilor greco-orientali din comitatul Hunedoara*

2.2. *Reuniunea învatatorilor greco-catolici din tinutul Hategului*

2.3. *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoara*

IV.3. Coruri

3.1. *Corul din Orastie*

3.2. *Corul catedralei „Sf. Nicolae” din Deva*

IV.4. Alte reuniuni

V. Modele de activitati

VI. Societati culturale hunedorene si Unirea de la 1918

VI.1. Asociationismul si discursul politic al elitelor

VI.2. Lupta pentru mentinerea limbii române

VI.3. Participarea hunedorenilor la Marea Adunare Nationala de la Alba Iulia

Concluzii

Bibliografie

Anexe

Cuvinte-cheie: comitat, Hunedoara, dualism, cultura, „Astra”, societati, reuniuni, coruri, teatru, învățatori, femei, statute, adunari generale, membri, elite, asociationism, limba română.

Argument

Aria de manifestare a culturii unui popor cuprinde alaturi de creatia stiintifica, literara, artistica, de învățământ, si activitatile pe care le desfasoara asociatiile si societatile cu profiluri între cele mai variate: societati de lectura, reuniuni ale femeilor, reuniuni ale învățatorilor, coruri, reuniuni de cântari etc. Începând cu Sibiul, unul din centrele culturale înfloritoare în perioada dualista si continuând cu Brasovul, Fagarasul, Blajul, Clujul, Lugojul, Aradul, Oradea si Baia Mare, miscarea culturala este atestata si în judetul Hunedoara.

Tema cercetata, *Societati culturale hunedorene 1870-1918*, pune în valoare cultura româneasca din comitatul Hunedoara, implicit si pe cea din Transilvania, prin exemplificarea rețelei societatilor culturale hunedorene si a modelelor de activitate ale acestora, precum si a inovatiei impusa de *Asociatiunea transilvana pentru literatura si cultura poporului român* – „Astra”. Asociatiile, societatile, reuniunile, casinele, corurile aparute în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au adus cu ele cea mai ampla si mai matura miscare nationala româneasca, datorata îndelungatei perioade de privare a românilor de drepturi politice, în timpul dualismului.

Studiul nostru cuprinde perioada dualismului austro-ungar, instaurat în Transilvania din anul 1867, chiar daca în titlul lucrarii anul de referinta este 1870. Acest an este legat de înfiintarea *Societatii pentru crearea unui fond de teatru român în Ardeal*, în comitatul Hunedoara, la Deva, reprezentând, ca importanta, cea de-a doua institutie culturala a Transilvaniei, dupa „Astra”.

Metodele de cercetare au constat în analiza documentelor de arhiva din cadrul Directiei Judetene Hunedoara a Arhivelor Nationale, a documentelor inedite aflate la Muzeul Civilizatiei Dacice si Romane - Deva, coroborate cu informatiile existente în literatura de specialitate, studii si articole precum si informatii preluate din periodicele timpului. Mentionam doar principalele fonduri arhivistice: Fond. *Parchetul Tribunalului Hunedoara*, *Vicariatul greco-catolic al Hategului*, *Protopopiatele greco-catolice Lupeni, Hunedoara si Orastie*, *Protopopiatele ortodoxe Hateg, Orastie, Deva, Dobra, Brad si Hunedoara*, pe baza carora rețeaua societatilor culturale hunedorene a fost întregita si nuantata.

I. Necesitatea abordării istoriografice

Abordarea istoriografică este imperios necesară pentru a contrazice unele păreri care susțin că societățile culturale sunt îndeajuns tratate. O realitate ce întărește această afirmație ar fi bibliografia, care pentru „Astra” este destul de bogată prin lucrările și articolele de specialitate ce i-au fost dedicate. Informații despre „Astra” hunedoreană găsim în studii și articole ce aparțin Rodicăi Andrus, Eugeniei Glodariu sau lui Dorin Gotia. Din titlurile articolelor ce aparțin autorilor menționați: *Câteva date privitoare la activitatea departamentelor hunedorene ale „Astrei”*, *Din activitatea departamentelor hunedorene ale „Astrei”*, *Lucrările adunărilor generale ale „Astrei” ținute în județul Hunedoara*, *Bibliotecii populare ale „Astrei”* sau *Din activitatea „Astrei” în perioada 1914-1918*, putem afirma că ele demonstrează lipsa de continuitate și o abordare segmentară. Pe de-o parte ele tratează ori o anumită formă de activitate a „Astrei”, ori se limitează la activitatea acesteia pe un segment de timp redus.

În categoria lucrărilor cu caracter monografic istoriografia temei este relativ săracă. Vasile Curticapeanu publică în 1968 o lucrare amplă în care prezintă societățile culturale românești ca pe niște agenți fundamentali ai unui proces finalizat prin înfăptuirea Unirii din 1918. În aceeași ordine de idei se înscriu și anumite capitole din *Istoria Românilor* și *Istoria Românilor. Transilvania*. Cartile citate în această parte a comentariului au avut, în general, ca scop, propaganda culturală, urmărind să stimuleze activitatea societăților tocmai printr-o mai bună cunoaștere a activității acestora. Ele rămân însă repere bibliografice indispensabile unei viitoare istoriografii a societăților de pe întregul teritoriu al Transilvaniei.

Informații referitoare la societățile culturale hunedorene găsim în articole din *Sargetia*, *Corviniana*, *Revista Orastiei*, *Centenarul Societății pentru fond de teatru român*, *Acta Musei Napocensis* etc., cu referiri stricte la câte o singură societate.

Prin cercetarea documentară a perioadei cuprinsă între anii 1867 și 1918, am constatat că ne aflăm pe un teren cercetat secvențial din perspectiva istoriei culturii, respectiv a societăților culturale din comitatul Hunedoara. În aceste circumstanțe, apariția unei lucrări de cercetare cu tema *Societăți culturale hunedorene 1870-1918* devine o necesitate și o contribuție la istoria culturii Transilvaniei, respectiv a zonei Hunedoara.

II. Contextul politic și cultural al Transilvaniei în perioada dualistă

Lipsiți de organizarea politică și slăbiți de conflictul dintre pasivisti, care se împotriveau participării la noul ordin politic și activisti, care cereau apărarea intereselor

nationale pe toate fronturile, românii nu puteau face nimic mai mult decât să înainteze unele proteste. În acest demers se înscrie și *Pronunciamentul* de la Blaj, din 1868, prin care intelectualii români își reafirmau credința față de cauza autonomiei Transilvaniei și *Legea Nationalitatilor* din același an, față de care majoritatea fruntasilor politici români nu au reacționat cu simpatie deoarece aceasta susținea statul național maghiar centralizat.

Între 1869 și 1890 pasivistii români au văzut ca obiectiv primordial restaurarea autonomiei Principatului. Erau convinși că doar prin autonomie națiunea lor era protejată constituțional și se putea dezvolta politic și cultural. Însă lor le lipsea o organizație ce putea mobiliza opinia publică. ceilalți români din Maramureș, Crisana, Banat își aveau propria lor agendă politică și respingând pasivismul trimiteau în mod regulat deputați în Parlamentul Ungar.

După 1881, când s-a constituit Partidul Național Român, ca reprezentant politic unic al românilor din Transilvania, se încerca o îndreptare a situației, însă fruntașii partidului au continuat aceeași luptă de redobândire a autonomiei prin menținerea pasivismului, invocând rațiuni istorice și constituționale. Singura cale de a ieși din impas era reconsiderarea pasivismului și crearea unui partid puternic din care trebuiau trimiși reprezentanți în Parlament. După 1900, ideile activiste vor câștiga teren impunându-se ruperea de tradiția pasivista. Imperativele politice s-au schimbat în decursul anilor ajungându-se astfel la noul activism, calitativ deosebit de activismul cunoscut anterior. Sprijinitorii tipici ai noului curs erau avocați din Orăștie, care au fondat gazeta *Libertatea*, pentru a-și promova ideile. Publicarea unei scrisori deschise, în 1902, venite din partea lui Ioan Mișu, mare proprietar și avocat din localitate, în care solicita renunțarea la pasivism, a stârnit mare vâlvă, ea fiind continuată cu un nou succes al activiștilor, un an mai târziu, când Aurel Vlad, un avocat tot din Orăștie a fost ales deputat în parlament pe o platformă ce renunța la pasivism și la restabilirea autonomiei Transilvaniei.

Crearea societăților regionale românești a dinamizat mișcarea culturală națională pe o arie geografică foarte largă. Dialogul cultura-societate-naționalitate, intermediat de societățile culturale, lăsa să se întrevadă câteva aspecte esențiale ale modernizării culturale din spațiul românesc transilvănean. Pe acest țărâm al acțiunii culturale se înscrie și comitatul Hunedoara, inițial prin convocări venite de la Sibiu pentru ridicarea nivelului cultural, apoi prin sporirea indicelui de cultură, deoarece țărâna română a fost în măsură să participe organizat la marile acțiuni culturale, realizând un necesar proces de conceptualizare a dezideratelor.

III. „Astra” si societatile culturale hunedorene

Tinând cont de importanta „Astrei”, de rolul cultural, politic si social, manifestat si asupra românilor hunedoreni, lucrarea *Societati culturale hunedorene - 1870-1918* trebuie sa cuprinda si activitatea acesteia manifestata în cadrul despartamintelor hunedorene. Însa volumul de informatii existent în *Fondul Astra* si *Fondul Francisc Hossu Longin* din cadrul Directiei Judetene Sibiu a Arhivelor Nationale, respectiv Directiei Judetene Cluj a Arhivelor Nationale, coroborate cu cele din Revista *Transilvania*, pot constitui o lucrare independenta de acest titlu. Totusi, „Asociatiunea” având o activitate bogata în comitatul Hunedoara, nu poate sa nu fie amintita, drept pentru care, în cuprinsul lucrarii, ea va fi inclusa în capitolul „Astra” si societatile culturale hunedorene. Relatia de sprijin si colaborare existenta între principala institutie culturala din Transilvania si celelalte societati regionale este pusa în valoare în cadrul capitolului mentionat. De aceea, am tratat în prima parte a tezei de doctorat relatia pe care a avut-o „Astra” cu societatile culturale hunedorene, ca apoi sa reluam independent analiza legata strict de activitatea lor.

Potrivit statutelor, scopul principal al *Asociatiunii pentru literatura româna si cultura poporului român* era „înaintarea literaturii române si culturii poporului român în deosebite ramuri de studiu, elaborarea si editarea de opere si alte asemenea”. Si, într-adevar, „Asociatiunea” reuseste ca prin concentrarea în jurul sau a tot ce avea cultura româneasca mai valoros, sa desfasoare o vasta activitate culturala. Daca analizam si statutele celorlalte societati culturale hunedorene, ale *Reuniunii femeilor române din comitatul Hunedoara*, *Reuniunii docentilor greco-catolici din tinutul Hategului*, *Reuniunii de cântari din Orastie*, *Casinelor române* din Deva si Orastie, ajungem la concluzia ca toate urmareau aceleasi teluri - deşteptarea spiritului national – realizarea acestuia finalizându-se fie pe un teren comun, în cadrul unor actiuni, fie prin sprijin reciproc cu publicatii, îndrumari, sfaturi.

Îndrumarea „Astrei” nu s-a facut conform unui plan riguros stabilit, ci raspunzând la solicitarile concrete venite din partea celorlalte societati si mai ales invitându-le sa ia parte la actiunile organizate de ea. Desi fata de *Societatea pentru crearea unui fond de teatru român* atitudinea „Astrei” a fost oarecum ostila, ea a fost conducatoarea miscarii culturale românesti din Transilvania, neavând de la început înscrisa în program îndrumarea societatilor mai tinere, prin însasi menirea ei a încercat sa le calauzeasca pasii si sa raspunda la orice solicitare. În sfera preocuparilor sale intra sprijinirea societatilor de lectura ale tineretului, ajutoarele acordate elevilor si scolilor, intermediare de *Reuniunile de învatatori*, sprijinul acordat celor

care învățau o meserie, membri ai *Reuniunilor de meseriasi*, ori în organizarea unor expoziții realizate și cu concursul dat de *Reuniunea femeilor din comitatul Hunedoara*.

IV. Reteaua societăților culturale. Structuri organizatorice

Cel mai mare spațiu, în structura lucrării, îi este dedicat capitolului referitor la rețeaua societăților culturale hunedorene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până la realizarea Unirii din 1918. În ceea ce privește metodele de lucru, studiul se bazează pe documentele cercetate în cadrul Direcției Județene Hunedoara a Arhivelor Naționale, a lucrărilor publicate, generale și speciale, referitoare la societățile culturale din comitatul Hunedoara. De asemenea, ținând cont de faptul că prin intermediul societăților au fost puse în circulație ideile și creațiile spirituale, am cercetat, totodată, dificultățile și strategiile acestui proces, printr-o delimitare în subcapitole: *Societati culturale* unde accentul cade pe activitatea *Societatii pentru crearea unui fond de teatru român în Ardeal* și asupra *Societatilor de lectura* din Deva și Orastie. Un al doilea subcapitol tratează *Reuniunile de învățatori* ortodocși și greco-catolici, precum și *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoara*. Activitatea *Corului de la Orastie* și a *Corului catedralei „Sf. Nicolae”* din Deva au făcut obiectul de studiu al celui de-al treilea subcapitol, iar în final sunt analizate și reuniunile care deși nu au avut un caracter cultural au desfășurat activități prin care au demonstrat și o înclinare culturală.

O preocupare de capetenie – ridicarea culturală a satului și răspândirea științei de carte a dus la discuții pentru întemeierea *Reuniunilor învățătoresți*. Pe baza documentelor de arhivă putem susține că atât ortodocșii prin *Reuniunea învățătorilor greco-orientali din comitatul Hunedoara*, cât și greco-catolicii prin *Reuniunea învățătorilor greco-catolici din tinutul Hategului* se străduiau să salveze învățământul confesional românesc de tentativele oficialității de a-l destrăma și deznationaliza. Concomitent cu reuniunile de învățatori au apărut reuniuni sau asociații ale femeilor, reuniuni de muzică și de cântări, cercuri de citit sau societăți de lectură, numite și casine.

Reuniunile de cântări au adunat în jurul lor talente și oameni entuziaști, în acest sens *Corul din Orastie*, mai apoi *Reuniunea de cântări* din aceeași localitate, sub conducerea lui Ioan Branga a cultivat piese laice, creându-și un repertoriu specific național, pe care l-a difuzat în tot comitatul și nu numai. Pe lângă acestea, reuniunile teatrale au constituit o atracție deosebită pentru publicul românesc și au apărut pentru a sprijini lipsa unui teatru organizat. Dintre acestea, *Societatea pentru crearea unui fond de teatru român în Ardeal*, a jucat un rol de seamă în viața culturală a comitatului Hunedoara și implicit a Transilvaniei.

Prin adunarea de la Deva, din 4-5 octombrie 1870, nu s-a realizat scopul final urmarit, de constituire a unui teatru national român în Ardeal, dar s-au pus bazele unui organism central prin intermediul caruia activitatea teatrala s-a desfasurat în multe orase si sate ardelene, printre care si în cele hunedorene.

În aceeași masura societatile de lectura ca forme simple de organizare a vietii culturale au îndeplinit un rol sporit în actiunea sociala si politica a românilor. *Casina româna din Orastie* sau *Societatea de lectura a inteligentei române din Orastie si jur*, a constituit locul de întrunire pentru publicul adult: meseriasi, tarani si intelectuali. Între obiectivele ei erau: citirea ziarelor si a revistelor si totodata dezvoltarea preocuparilor pentru teatru, muzica si alte manifestari culturale potrivit cerintelor timpului. Era de asemenea si un loc de întrunire a românilor „se petreceau serile în casina româna”. Casina se afla si în fruntea actiunilor jubiliare pe teme nationale, era sprijin de nadejde al celorlalte societati cu prilejul adunarilor generale si ale expozitiilor, din casina au pornit toate actiunile de interes public românesc. Putem aprecia ca, treptat, ea reglementa viata româneasca. Orastia, prin tot ce a reprezentat în perioada cercetata, a marcat în activitatea culturala un model, acoperind plaja activitatilor culturale si totodata remarcându-se si pe plan publicistic.

Remarcabila apare activitatea desfasurata de *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoara*, începând cu anul 1886, cu sediul la Deva, ce cuprindea în sânul ei femei din numeroase sate ale tinutul Hunedoarei. Numarul mare de membri din Orastie al *Reuniunii femeilor din comitatul Hunedoarei* a determinat înfiintarea în aceasta localitate a unei filiale. Astfel a fost pus în functiune la 1 ianuarie 1907, la Orastie, sub îngrijirea Victoriei Erdélyi, în *Atelierul Reuniunii*, primul razboi de tesut. Putem afirma ca atât *Reuniunea femeilor* cât si *Atelierul* au avut perspective largi de activitate, ce au constat în dezvoltarea preocuparilor pentru industria casnica, în menirea de a ajuta vaduvele si orfanii din comitatul Hunedoara. Însemnatatea majora o putem plasa în dimensiunea sociala, adica în stabilirea unei legaturi între femeia societatii intelectuale si fiica din popor. Astfel de reuniuni ale femeilor aveau calitatea de a încuraja miscarea feminina, de a le da creditul în fata unei societati bazate înca pe relatii traditionale, în care pozitia conducatoare îi apartinea barbatului. Din activitatea prezentata se observa conlucrarea între femei si barbati chiar în asigurarea bunului mers nu numai a *Reuniunii femeilor* ci si a *Atelierului* de la Orastie.

În rândurile opiniei publice românești de un larg ecou s-au bucurat expozitiile etnografice, nu numai cele organizate de „Astra” ci si cele ale *Reuniunii femeilor din comitatul Hunedoara*, alaturi de balurile si actiunile de valorificare si conservare a patrimoniului folcloric. Asemenea preocupari au avut un impact multiplu. În primul rând erau

evidentiate progresele materiale ale poporului român în domeniul industriei casnice și mesugărești, iar în al doilea rând, se putea observa nivelul artistic atins de creația populară. Într-o altă ordine de idei, prezenta unui număr mare de români din toate provinciile la aceste expoziții a conferit manifestărilor de acest gen o tentă națională, amplificând solidaritatea românească. Evident, inaugurarea la Sibiu în 1905 a muzeului „Astrei” a reprezentat „una din cele mai grandioase sărbători naționale românești”.

Fiecare societate a inițiat adunări de constituire, și-a ales un comitet de conducere care a întocmit statutul. Acesta prevedea: denumirea, scopul, reședința, mijloacele folosite pentru a se atinge scopul propus, oficialii societății, comitetul central, drepturile și datoriile membrilor, adunările generale, dizolvarea societății.

În cadrul societăților rolul membrilor era bine definit. Încadrarea lor în membri fondatori, pe viață, ordinari și ajutatori depindea de darea de mână și reflecta, în fapt, o ierarhie socială. Înscrierea lor se făcea de obicei, odată cu adunările generale, tot atunci fiind penalizați (cazul membrilor *Reuniunilor învățătoarești* care absentau nemotivat de la aceste adunări), sau premiați (cazul membrilor din *Reuniunea femeilor*). Acțiunea sistematică de creștere a numărului de membri avea și o motivație financiară, în primul rând pentru creșterea fondului fiecărei societăți în parte sau pentru a acorda un sprijin financiar altei societăți culturale.

Ca formă fundamentală a activității asociațiilor menționate adunările generale ordinare, anuale în cele mai multe cazuri, sau extraordinare, desfășurate cu ocazii speciale. Dincolo de rezolvarea unor probleme administrative, în care importanța cădea pe amănunte legate de taxe, membri, diferite rapoarte, în cadrul adunărilor generale se dezbăteau și probleme de interes general românesc, se organizau conferințe publice, aveau loc spectacole de teatru. În respectivele întruniri trebuie să vedem și o formă de sociabilitate, o expresie a plăcerii de a fi împreună cu alții, în ele fiind ancorată și o dimensiune festivă. De asemenea putem afirma că adunările generale erau excelente ocazii pentru asigurarea unității de strategie națională.

V. Modele de activități

Formele specifice de activitate au reprezentat mijloace eficiente prin care identitatea națională trebuia să depășească nivelul elitelor, devenind o stare de conștiință asimilată și în lumea satelor, acolo unde locuia marea majoritate a românilor.

Fiecare societate a avut o forma de manifestare aparte, în scopul răspândirii culturii. Putem aminti: afirmarea limbii române prin intermediul unui teatru national, aparitia unui loc de întrunire a publicului adult si raspândirea stiintei în cadrul bibliotecilor, oferite de *Societatile de lectura* sau *Casinele române*, raspândirea stiintei de carte datorita *Reuniunilor învatatoresti*, prin conferinte, prelegeri si înfiintarea cursurilor de alfabetizare, rolul *Corurilor* si al *Reuniunilor de cântari* prin cultivarea pieselor laice prezentate la diferite manifestari artistice, dezvoltarea industriei casnice aratat în expozitii de catre *Reuniunea femeilor din comitatul Hunedoara*. Ele au oferit cadrul organizatoric optim pentru discutarea, confruntarea si validarea numeroaselor idei ce au animat masele în aceasta perioada istorica, locul unde au fost analizate si dezbatute problemele ce au framântat viata societatii românesti.

Serbarile au avut în general o finalitate artistica diversificata: interpretari corale, muzicale, solo voce sau instrumental, recitari, dans, declamari, serbari populare, numite si nedei, petreceri cu joc, teatru popular etc.. De asemenea putem vorbi si de arii motivationale diferite.

Preocuparea fata de recuperarea perpetua a trecutului a avut drept baza dorinta de a desemna continuatorii. Stabilirea legaturilor dintre cei disparuti, sau dintre cei care au pus bazele unei societati sau reuniuni culturale si cei care apreciaza rolul acestora, s-a tesut prin comemorari si jubilee.

Toate formele de activitate desfasurate de societatile culturale hunedorene, au avut un rol social si o latura festiva. Vom înțelege rosturile festivismului doar daca aruncam o privire asupra ansamblului societatii românesti din Transilvania, unde vom observa o lume care își descoperea cu stupoare universul rural si îl supunea unei ofensive civilizatoare.

VI. Societatile hunedorene si Unirea de la 1918

Se cunoaste ca societatile culturale nu aveau o latura national-politica declarata, dar din analiza bibliografiei am putut constata ca, în ultima instanta, acesteia îi erau subordonate o mare parte dintre manifestari. Demersurile întreprinse sub acest aspect ating un alt obiectiv al lucrarii, care se refera la finalitatea politica a societatilor culturale hunedorene, ce si-au adus un aport în realizarea unirii Transilvaniei cu România. În cadrul societatilor s-au cristalizat caractere, s-a desavârsit sentimentul national si s-a impulsionat tendinta de a lucra pentru interesele comune. Locuitorii acestui tinut românesc au participat cu entuziasm la Marea Adunare Nationala de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918. Cei ramasi acasa au sarbatorit în

cadrul comunitatilor lor savârsirea marelui act al Unirii, iar din partea mai multor personalitati au fost trimise telegrame de adeziune la importante hotarâri ale adunarii.

Demersul nostru s-a bazat pe studierea manuscriselor aflate în *Colectia personala Victor I. Suiaga* din cadrul Directiei Judetene Hunedoara a Arhivelor Nationale. Pe baza documentelor a fost întocmit acest capitol în care facem referiri la asociationismul hunedorean, la discursul politic al elitelor, la lupta acestora pentru mentinerea limbii române în administratie si scoli, personalitati ce au facut parte din diferite societati culturale.

Concluzii

În cadrul consideratiilor finale am încercat o privire de ansamblu asupra miscarii cultural-nationale si politice a societatilor culturale si formularea de constatarari si concluzii generale, cele partiale au fost redate la finalul fiecarui capitol sau subcapitol.

Asociatiile culturale din Transilvania, printre care si cele hunedorene, au avut o activitate dominanta în epoca. Meritul major îi revine „Astrei” prin faptul ca a avut în vedere natiunea în întregul ei, prin promovarea unui dialog cultural între elite si mase. În ansamblu „Astra” a reprezentat un exemplu si o masura a valorii pentru celelalte societati culturale, implicit si pentru cele hunedorene, motiv pentru care chiar daca nu a facut obiectul lucrarii activitatea acesteia a fost prezentata în linii mari.

Pentru realizarea si sustinerea programului sau cultural, „Astra” a stiut sa-si creeze un sistem organizatoric al carui mecanism de functionare a fost perfectionat continuu, în functie de perioadele de activitate, de necesitati, de formele si mijloacele de care dispunea. Agenturile comunale, forme organizatorice primare, mai apoi despartamintele, au constituit cele mai importante mijloace prin care ideile „Asociatiunii” au venit în contact nemijlocit cu poporul si au organizat raspândirea culturii în paturile largi ale populatiei de la sate si orase. În programul orientat spre educatie despartamintele : Deva, Brad, iar dupa 1900, Dobra si Orastie sunt mentionate ca cele mai experimentate si mai stabile structuri teritoriale.

În vederea emanciparii culturale, directorii despartamintelor s-au angajat pentru realizarea acestui scop, de aceea specificul institutiei precum si fazele de dezvoltare erau legate de personalitatea conducatorilor.

Ca o recunoastere din partea Comitetului Central al „Astrei” privind implicarea despartamintelor hunedorene în activitatea culturala au fost adunarile generale desfasurate la Hateg (1864) si Deva (1874 si 1899). Acestea, în ipostaza lor de evenimente culturale sarbatoresti, reprezentau cele mai ample întruniri nationale românesti. Constituiu cadrul

dezbaterilor si deciziilor majore, momentul înscrierilor masive de membri, dar si colaborarea cu celelalte societati culturale din comitat. Starea de spirit caracterizata prin entuziasm, îi determinau sa-si manifeste atasamentul fata de „Asociatiune”. Tot în cadrul adunarilor erau tinute prelegerile culturale, care prin faptul ca au insistat asupra stiintei de carte au ajuns si la o finalitate adiacenta, prin înfiintarea scolilor de adulti, prin deschiderea bibliotecilor populare. Temele prelegerilor nu au fost axate pe o singura latura, desi predominante au fost cele culturale, ci conducatorii institutiei au tinut cont de complementaritatea dintre cultura, economie, igiena.

În cadrul acestor despartaminte s-a pus accent pe actiunile culturale ale „Astrei”, care s-au manifestat în planuri foarte diferite: studii si cercetari, conferinte si prelegeri populare, înfiintarea de biblioteci publice populare si scoli taranesti, muzee, expozitii si momente comemorative, casine nationale si culturale, sprijinirea scolilor românesti cu manuale, burse pentru elevi, ucenici si studenti merituosi, editarea de carti stiintifice si literare, dezvoltarea activitatilor artistice, expozitii etnografice, valorificarea folclorului traditional, intensificarea alfabetizarii, ocrotirea familiei si copilului, igiena publica, educarea tineretului pentru activitati folositoare, sprijinirea meseriasilor, bancilor, institute de credit etc..

Existenta acestor actiuni a stimulat implicarea tot mai activa a unor minti luminate, aparând tot mai multe societati culturale destinate emanciparii spirituale. Ele au evoluat atât pe orizontala, adica în planul variabilelor cât si pe verticala, adica în cel al frecventei lor, tinându-se cont de gasirea unor forme specifice pentru tineret – societatile de lectura; pentru femei – reuniunile de femei; pentru sustinerea analfabetilor sau a celor cu stiinta de carte putina – scolile de adulti în care un rol important îl aveau învatatorii; pentru muncitori – reuniunile meseriasilor; pentru cei cu înclinatii artistice – reuniunile de cântari, corurile, societatile de teatru.

În provinciile aflate sub stapânire straina, societatile culturale regionale, printre care se situeaza si cele din comitatul Hunedoara, au reprezentat, mai accentuat, focare de afirmare si cultivare a constiintei demnitatii nationale a românilor, de încurajare si sprijinire a învatamântului si culturii în limba româna. Importanta acestora poate fi privita sub doua aspecte. Pe de-o parte ele au lansat si au sustinut activitati destul de fertile pentru afirmarea individualitatii nationale românesti, datorita concentrarii elitei politice si intelectuale a tuturor românilor aflati sub dominatia straina. Pe de alta parte, prin caracterul lor regional, ele au dinamizat activitatea culturala pe o arie geografica destul de larga, favorizând în timp si accesul comunitatilor satesti la actul de cultura. Înfiintarea unor reuniuni sau asociatii culturale, care sa racordeze comunitatile satesti la actul de cultura, chiar daca acesta se realiza

uneori doar prin intermediul elitei locale - preoti, învățatori, notari - a avut ca obiectiv redimensionarea dialogului cultura-societate.

Dupa cum s-a vazut, indiferent de obiectivele pe care le-au avut, societatile culturale hunedorene s-au implicat nu numai în viața culturală și socială a comitatului, ci și-au adus aportul și la realizarea programului politic național al românilor. Actul Unirii de la 1 Decembrie 1918 este dovada unei vointe colective, datorită votului primit din partea celor 1228 de delegați, dintre care au fost și reprezentanți ai societăților culturale din Hunedoara.

Învățătorii, preoții, juristii, intelectualitatea românească, în general, din întreaga Transilvanie, implicit și din comitatul Hunedoara, în consens cu aspirațiile întregii națiuni române, au pornit în zilele din noiembrie 1918 spre sate și orașe pentru a pune bazele instituțiilor ce aveau să pregătească Unirea. Este o dovadă nouă că există o elită atât la nivel central cât și local. Participarea activă a reprezentanților societăților culturale hunedorene, cunoașterea și identificarea cu problemele epocii, exprimarea încrederii și adeziunea la hotărârile luate sau care urmau să fie luate de Consiliul Național Român Central, în vederea îndeplinirii idealului național sunt semne ale unei depline solidarități naționale.

Volumul de documente studiat în cadrul Direcției Județene Hunedoara a Arhivelor Naționale, precum și informațiile existente în literatura de specialitate și periodice, pe segmentul de timp ce îl acoperă, 1870-1918, sunt dovada continuității mișcării sociale și culturale tradiționale, într-o zonă autentic românească, comitatul Hunedoara, cu rol major în istoria națională.

Informațiile cuprinse în această lucrare coroborate cu alte lucrări pe teme similare, vin să completeze ceea ce s-a publicat deja, referitor la anumite zone ale Transilvaniei. Mai mult decât atât, după încheierea cercetărilor, aceste teze de doctorat ar putea contribui la realizarea unui repertoriu al societăților culturale românești, care au funcționat pe parcursul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, în Transilvania sau chiar pe întregul teritoriu al României.

Anexele sporesc originalitatea și autenticitatea lucrării contribuind astfel la îmbunătățirea conținutului prezentei lucrări. Menționăm că toate documentele sunt inedite.

Bibliografie

I. IZVOARE

1. Fonduri arhivistice

Directia Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale

- fond. *Astra*

Directia Judeteana Hunedoara a Arhivelor Nationale

- fond. *Colectia de fonduri donatie Emil Pop.*
- fond. *Colectia de fonduri donatie Victor I. Suiaga.*
- fond. *Comitatul Zarand.*
- fond. *Consiliul National Român Pui.*
- fond. *Liceul Aurel Vlad.*
- fond. *Parchetul Tribunalului Hunedoara.*
- fond. *Parohia Batiz.*
- fond. *Parohia greco-catolica Baia de Cris.*
- fond. *Parohia greco-catolica Spini.*
- fond. *Parohia ortodoxa Baiesti.*
- fond. *Parohia ortodoxa Valea Brad.*
- fond. *Protopopiatul ortodox Brad.*
- fond. *Protopopiatul ortodox Deva.*
- fond. *Protopopiatul ortodox Dobra.*
- fond. *Protopopiatul ortodox Hateg.*
- fond. *Protopopiatul ortodox Hunedoara.*
- fond. *Protopopiatul ortodox Orastie.*
- fond. *Protopopiatul greco-catolic Hateg.*
- fond. *Protopopiatul greco-catolic Lupeni.*
- fond. *Protopopiatul greco-catolic Orastie.*
- fond. *Vicariatul greco-catolic Hateg.*

2. Surse inedite

Muzeul Civilizatiei Dacice si Romane

Colectia de istorie moderna a Muzeului Civilizatiei Dacice si Romane Deva

- *Registrul Societatii de lectura din Orastie si jur.*
- *Registrul Conferintelor invatatoaresti din Orastie.*

II. PERIODICE

- *Bunul Econom* – Revista pentru agricultura si comert, Orastie, 1900.
- *Cosânzeana* – Orastie, 1911.
- *Familia* – Oradea, 1870.

- *Gazeta Transilvaniei* – Brasov, 1838.
- *Revista Orastiei* - Orastie, 1895.
- *Transilvania* – Revista *ASTREI*, Brasov, 1868; Sibiu, 1881.

III. DICTIONARE, ENCICLOPEDII

- *Dictionar enciclopedic*, Bucuresti, Editura Enciclopedica, 1993.
- *Enciclopedia româna* (Diaconovich), vol. I, Sibiu, 1898.
- Petre, Dan, *Asociatii, Cluburi, Ligi, Societati – Dictionar cronologic*, Bucuresti, Editura Stiintifica si enciclopedica, 1983.

IV. LUCRARI GENERALE

- Barbulescu, Mihai, Deletant, Dennis, Hitchins, Keith, Papacostea, Serban, Teodor, Pompiliu, *Istoria României*, Bucuresti, Editura Corint, 2002.
- Bérenger, Jean, *Istoria Austriei*, Bucuresti, Editura Corint, 1999.
- Bocsan, Nicolae, *Ideea de natiune la românii din Transilvania si Banat (sec XIX)*, Cluj-Napoca, Presa Universitara Clujeana, 1997.
- Câmpeanu, Remus, *Intelectualitatea româna din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitara Clujeana, 1999.
- Curticapeanu, Vasile, *Formarea natiunii române si a statului national unitar român*, Bucuresti, Editura Politica, 1974.
- Fati, Sabina, *Transilvania o provincie în cautarea unui centru. Centru si periferie în discursul politic al elitelor din Transilvania 1892-1918*, Cluj, Centrul de Resurse pentru Diversitate Culturala, 2007.
- Floca, Octavian, *Regiunea Hunedoara. Ghid turistic*, Deva, 1957.
- Hitchins, Keith, *Afirmarea natiunii: miscarea nationala româneasca din Transilvania 1860-1914*, Bucuresti, Editura Enciclopedica, 2000.
- Hitchins, Keith, *Constiinta nationala si actiune politica la românii din Transilvania (1868-1918)*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1992.
- Hitchins, Keith, *Cultura si nationalitate în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1972.
- Hitchins, Keith, *România 1866-1947*, Bucuresti, Editura Humanitas, 1998.
- *Istoria învățământului din România (1821-1918)*, vol. II, Bucuresti, Editura Didactica si Pedagogica, 1993.
- *Istoria Românilor*, vol. VII, tom. I, Bucuresti, Editura Enciclopedica, 2003.
- *Istoria Românilor. Transilvania*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura G. Baritiu, 1997.

- *Istoria Transilvaniei*, vol. III (de la 1711 pînă la 1918), Cluj-Napoca, Academia Româna, Centrul de Studii Transilvane, 2008.
- Itu, Maria, *Forme institutionalizate de educatie populara în România. 1859-1918*, Bucuresti, Editura Stiintifica si Enciclopedica, 1981.
- Livezeanu, Irina, *Cultura si nationalism în România Mare 1918-1930*, Bucuresti, Editura Humanitas, 1998.
- Maior, Liviu, *Miscarea nationala a românilor din Transilvania 1900-1914*, Cluj, 1984.
- Mândrut, Stelian, *Miscarea nationala si activitatea parlamentara a deputatilor Partidului National Român din Transilvania între anii 1905-1910*, Oradea, 1995.
- Mihalache, Andi, *Manusi albe, manusi negre. Cultul eroilor în vremea Dinastiei Hohenzollern*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2007.
- Mihalache, Andi, Cioflânca, Adrian, *In Medias Res – Studii de istorie culturala. Historica*, Iasi, Editura Universitatii „Alexandru I. Cuza”, 2007.
- Mihalache, Andi, Istrate, Alexandru, *Romantism si modernitate. Atitudini, reevaluari, polemici*, Iasi, Editura Universitatii „Alexandru I. Cuza”, 2009.
- Moga, Valer, Arhire, Sorin, *Anul 1918 în Transilvania si Europa central-estica. Contributii bibliografice si istoriografice*, Cluj-Napoca, Academia Româna, Centrul de Studii Transilvane, 2007.
- Moga, Valer, Arhire, Sorin, *Problema Transilvaniei în discursul politic de la sfârșitul primului razboi mondial*, Cluj-Napoca, Academia Româna, Centrul de Studii Transilvane, 2009.
- *Natiunea Româna*, Bucuresti, Editura Stiintifica si Enciclopedica, 1984.
- Netea, Vasile, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea nationala (1848-1881)*, Bucuresti, Editura Stiintifica, 1974.
- Pascu, Stefan, *Faurirea statului national unitar român*, vol. II, Bucuresti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1983.
- Pacatian, Teodor V., *Cartea de Aur sau luptele politice-nationale ale românilor de sub coroana ungara*, vol. IV, Sibiu, Tipografia Henric Meltzer, 1906.
- Pacurariu, Mircea, *Politica statului ungar fata de biserica româneasca din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, Sibiu, Editura Institutului Biblic si de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1986.

- Pârvulescu, Mihai, *Scoala si societate. Contributie la cunoasterea formarii elitelor românești din Banat în secolul al XIX-lea*, Timisoara, Excelsior Art, 2003.
- Popa, Mircea, Tascu, Valentin, *Istoria presei românești din Transilvania de la începuturi pâna în 1918*, Bucuresti, Editura Tritonic, 2003.
- Popeanga, Vasile, *Scoala româneasca din Transilvania în perioada 1867-1918 si lupta sa pentru Unire*, Bucuresti, Editura Didactica si Pedagogica, 1974.
- Protopopescu, Lucia, *Contributii la istoria învățământului din Transilvania 1774-1805*, Bucuresti, Editura Didactica si Pedagogica, 1966.
- Retegan, Simion, *Dieta româneasca a Transilvaniei*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979.
- Sigmirean, Cornel, *Istoria formarii intelectualitatii românești din Transilvania si Banat în epoca moderna*, Cluj-Napoca, 2000.
- Taylor, A. J. P., *Monarhia habsburgica 1809-1918. O istorie a Imperiului Austriac si a Austro-Ungariei*, Bucuresti, Editura Allfa, 2000.
- Thiesse, Anne-Marie, *Crearea identitatilor nationale în Europa secolele XVIII-XX*, Editura Polirom, 2000.
- Zöllner, Erich, *Istoria Austriei*, vol. II, Bucuresti, Editura Enciclopedica, 1997.

V. LUCRARI SPECIALE

- Baicu, Constantin, *Memorialul Scoalei capitale greco-orientale române din Orastie*, Orastie, Tipografia Libertatea, 1921.
- Basa, Gabriel Valeriu, *Presa româneasca din Orastie si rolul ei la realizarea unitatii nationale*, Deva, Editura Casa Corpului Didactic, 2007.
- Brusanowski, Paul, *Învățământul confesional ortodox din Transilvania între anii 1848-1918. Între exigentele statului centralist si principiile autonomiei bisericesti*, Cluj-Napoca, Presa Universitara Clujeana, 2005.
- Craia, Sultana, *Îngeri, demoni si muieri*, Târgoviste, Editura Bibliotheca, 2009.
- Curticapeanu, V., *Miscarea culturala româneasca pentru unirea din 1918*, Bucuresti, Editura Stiintifica, 1968.
- *Din istoria învățământului hunedorean*, Deva, Inspectoratul scolar judetean Hunedoara, 1973.
- Dörner, Anton E., Ionas, Vasile, Lazar, Ioachim, *Orastie – 775*, Deva, Editura Omnia, 1999.

- Glodariu, Eugenia, *Asociațiile culturale ale tineretului studios român din Monarhia Habsburgică 1860-1918*, Cluj-Napoca, Bibliotheca Musei Napocensis, XVII, 1998.
- Hossu Longin, Francisc, *Amintiri din viața mea*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1975.
- Iliescu, Ion, *Corul de la Orastie*, Comitetul de cultura și arta al județului Hunedoara, 1968.
- Iliescu, Ion, Istrate, Tiberiu, *Orastie – 750*, Deva, 1974.
- Lazar, Ioachim, *Învățământul românesc în sud-vestul Transilvaniei (1848-1883)*, Cluj-Napoca, 2002.
- Lazar, Ioachim, *Românii din sud-vestul Transilvaniei și Marea Unire. Țara Hategului și Valea Jiului*, Deva, Editura Emia, 2007.
- Matei, Pamfil, „Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român” (Astra) și rolul ei în cultura națională (1861-1950), Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986.
- Micu, A., *Starea învățământului în comitatul Hunedoarei*, Arad, Tipografia „Concordia”, 1913.
- Mișu, Ioan, *Spicuri din gândurile mele. Politice, Culturale, Economice*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1938.
- Moga, Valer, *Astra și Societatea 1918-1930*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003.
- Neag, Romulus, *Monografia municipiului Brad-Zarand*, Deva, Editura Corvin Kiado, 2002.
- Neag, Romulus, *Personalități bradene în lumina istoriei*, Brad, 1995.
- *Pentru libertate și unitate națională. Documente hunedorene 1848-1920*, București, 1990.
- Radu, Demetriu, *Dieceza Lugojului. Sematism istoric*, Lugoj, Tipografia Ioan Viranyi, 1903.
- *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoara 1886-1911*, Orastie, Tipografia Noua, I. Mota, 1912.
- Retegan, Simion, *Sate și școli românești în Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867-1875)*, Cluj-Napoca, 1994.
- Susan, Dumitru, *Dr. Victor I. Suiaga. Omul, cetățeanul, carturarul*, Deva, Editura Sigma Plus, 2003.

- Suiaga, Victor, *Deva – Contributii monografice*, vol. II, Deva, 1985, exemplar dactilografiat.
- Suiaga, Victor, *Femei hunedorene*, Deva, 1983, exemplar dactilografiat.
- Suiaga, Victor, *Hunedoreni la Marea Unire. 1 Decembrie 1918*, Deva, 1993.
- Suiaga, Victor, Giura, Traian, Bercea, Gheorghe, *Corală catedralei „Sfântul Nicolae” din Deva*, Timisoara, Editura Mirton, 2005.
- Vântor, Viorel, *Dobra – District, oras, târg*, Deva, Editura Corvin, 2006.
- Velica, Dragos Stefan, *Învatamântul confesional primar din Valea Jiului în perioada 1848-1918*, Petrosani, Editura Focus, 2002.

VI. STUDII SI ARTICOLE

- Achim, Valeriu, *Elena Pop Hossu-Longin, reprezentanta de frunte a feminismului românesc din judetul Hunedoara*, în *Sargetia*, 1977, XIII, pp. 421-430.
- Albu, Ion Patru, Wardegger, Nicolae, Gainaru, Vasile, *Deva la începutul secolului al XX-lea*, în *Sargetia*, 1970, VII, pp. 167-174.
- Andrus, Rodica, *Câteva date privitoare la activitatea despartamintelor hunedorene ale Astrei*, în *Sargetia*, XVIII-XIX, 1984-1985, pp. 397-402.
- Andrus, Rodica, *Din activitatea despartamintelor hunedorene ale Astrei pentru pastrarea si perpetuarea traditiilor populare*, în *Sargetia*, 1988-1991, XXI-XXIV, pp. 800-804.
- Andrus, Rodica, *Lucrarile adunarilor generale ale Astrei tinute în judetul Hunedoara*, în *Sargetia*, 1988-1991, XXI-XXIV, pp. 437-458.
- Basarab, Maria, *Consemnari etnografice hunedorene în reviste transilvanene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Sargetia*, 1981, XV, pp. 493-498.
- Basarab, Maria, *Un catalog al cartilor Reuniunii învatorilor greco-catolici din tinutul Hategului*, în *Sargetia*, 2006, XXXIV, pp. 651-654.
- Basarab, Maria, *Vicariatul Greco-Catolic Hateg. File de cronica*, în *Sargetia*, 2006, XXXIV, pp. 161-164.
- Boia, Lucian, *Contributii privind miscarea nationala a românilor din Transilvania în anii 1910-1914*, în *Studii. Revista de Istorie*, tom. 25, nr. 4, 1972, pp. 783-803.
- Botezan, Liviu, *Contributia lui Timotei Cipariu la fondarea si consolidarea Astrei, în Astra 1861-1950. 125 de ani de la înfiintare*, Sibiu, 1987, pp. 123-129.

- Bucur, Corneliu, *Programul Astei privind conservarea patrimoniului cultural national si valorificarea sa expozitional-muzeala*, în *Astra 1861-1950*, Sibiu, 1987, pp. 399-411.
- Chiorean, Ioan, *Iosif Hodos, primul presedinte al Societatii pentru crearea unui fond de teatru român din Transilvania*, în *Centenarul Societatii pentru crearea unui fond de teatru român*, Oradea, 1972, pp. 45-51.
- Crisan, Alexandru, „*Familia*” – organ al publicatiilor Societatii pentru fond de teatru, în *Centenarul Societatii pentru crearea unui fond de teatru român*, Oradea, 1972, pp. 151-156.
- Curticapeanu, Vasile, *Caracterul european si modernizator al conceptiei si activitatii Astei pâna la unirea din 1918*, în vol. *Astra 1961-1950. 125 de ani de la înfiintare*, Sibiu, 1987.
- Drimba, Lucian, *Momente importante din evolutia „Societatii pentru crearea unui fond de teatru român în Ardeal”*, în *Centenarul Societatii pentru crearea unui fond de teatru român*, Oradea, 1972, pp. 231-244.
- Glodariu, Eugenia, *Despre Societatea de lectura a tinerimii române studioase de la Gimnaziul din Orastie*, în *Sargetia*, 1988-1991, XXI-XXIV, pp.781-784.
- Glodariu, Eugenia, *Biblioteci populare ale „Astei”*, în *Acta Musei Napocensis*, 1969, VI, pp. 347-360.
- Golban, Ioan, Faur, Viorel, *Receptivitatea românilor transilvaneni fata de creatia dramatica a lui Iosif Vulcan*, în *Centenarul Societatii pentru crearea unui fond de teatru român*, Oradea, 1972, pp. 57-76.
- Gotia, Dorin, *Din activitatea Astei în perioada 1914-1918*, în *Sargetia*, 1992-1994, XXV, pp. 711-721.
- Grecu, V. Victor, *Astra si Societatea pentru fond de teatru*, în *Centenarul Societatii pentru crearea unui fond de teatru român*, Oradea, 1972. pp. 33-43.
- Holhos, I., Nistor, N., *Contributia „Astei” la realizarea unitatii nationale*, în *Revista Arhivelor*, XI, 2/1968, pp. 91-103.
- Lazar, Ioachim, *Despartamântul Deva al „Astei” si înfiintarea „Reuniunii pentru ajutorarea meseriasilor”*, în *Sargetia*, 1988-1991, XXI-XXIV, pp. 808-816.
- Matei, Pamfil, *Adunarile generale ale Asociatiunii, mijloace de afirmare si întarire a constiintei nationale*, în *Astra 1861-1991. 130 de ani de la înfiintare*, Sibiu, 1992.

- Neamtu, Gelu, Cordos, Nicolae, *Politica guvernelor maghiare de deznationalizare a românilor din Transilvania în perioada 1867-1918*, în *Apulum*, 1990-1993, XXVII-XXX, pp. 457-492.
- Pascu, Stefan, *1 Decembrie 1918*, în *Revista Arhivelor*, an. XI, nr. 2, 1968, pp.1-10.
- *Registrul istoric al Casinei Nationale*, în sediul Casinei Nationale din Deva.
- Salceriu, Maria, *Figuri reprezentative ale culturii hunedorene la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în *Sargetia*, 1977, XIII, pp. 591-595.
- Susan, Dumitru, *Înfîntarea „Societatii pentru crearea unui fond de teatru român în Ardeal” – în cadrul adunării de la Deva din 4-5 octombrie 1870*, în *Sargetia*, 1973, X, pp. 383-394.
- Serban, Ioan, *Contributia presei românești din Orastie în lupta pentru reluarea activismului politic (1901-1905)*, în *Apulum*, XII, 1974, pp. 448-465.
- Suiaga, Victor, *O figura marcanta a miscarii feministe hunedorene. Ana Petco*, în *Sargetia*, 1977, XIII, pp. 597-600.
- Vîrtopeanu, Maria, *Din activitatea „Societatii pentru Fond de Teatru Român” în judetul Hunedoara*, în *Sargetia*, 1981, XV, pp. 399-405.
- Vîrtopeanu, Maria, *Din activitatea Reuniunii de cântari din Orastie*, în *Sargetia*, 1982-1983, XVI-XVII, pp. 617-623.